

U posljednje vrijeme tisak je postao jekom brojnih rasprava o projektu europskog ustava i, među ostalim, prilike da se u tekstu izričito navedu judeo-kršćanski korijeni europske kulture. Problem je nedvojbeno složen, no ovdje¹ namjeravamo ponuditi samo neka pojašnjenja o jednom posebnom i nesumnjivo slabo poznatom vidu toga problema, to jest o biblijskim izvorima nekih temeljnih načela zapadne demokracije. Treba odmah nadodati da se ta načela biblijskog prava često nalaze i drugdje, primjerice u zakonima prvih grčkih demokracija ili u rimskom pravu, pa se stoga njihova prisutnost u zapadnim ustavima i zakonima ne duguje samo utjecaju Biblije.

I. REFORMA GRGURA VII. I ZAPADNO PRAVO

Odmah se postavlja pitanje: na koji je način staro biblijsko pravo moglo utjecati na zapadno pravo rođeno skoro dvije tisuće godina poslije? Očito nema koristi pokušati povući direktnu crtu između zakonâ staroga Izraela i ustava zapadnih demokracija. No, kako se onda može objasniti indirektni utjecaj?

Postoje zapravo *tri izvora* zapadnog prava. Prva dva su poznata. To su rimsko pravo i staro germansko pravo. Prvo prevladava u zakonodavstvu kontinentalne Europe, dok drugo ima veću važnost u anglosaksonskom pravu, to jest u Velikoj

¹ Izvornik: JEAN-LOUIS SKA, "Diritto biblico e democrazia occidentale", u: ISTI *Il Libro sigillato e il libro aperto* EDB, Bologna 2005., str. 463-479 (prethodno objavljeno u *La Civiltà Cattolica* 155 (2004.), str. 12-25).

Britaniji i zemljama koje su naslijedile njezinu pravnu tradiciju. Tim dvama izvorima valja pak nadodati i treći, biblijsko pravo, koje je odigralo veliku ulogu u oblikovanju zapadne pravne svijesti preko – što na prvi pogled može iznenaditi – kanonskog prava. Tu tezu postavio je veliki stručnjak zapadnog prava, Harold J. Berman, profesor najprije na harvardskom sveučilištu, a potom na sveučilištu Emory u Atlanti (Georgija). U svojoj glavnoj studiji² on nastoji dokazati kako je prva od velikih revolucija, koje su se dogodile na zapadu, zapravo reforma Grgura VII. (1073.-1085.) (usp. str. 40-48). Prema Bermanu ta se reforma postavlja na istu razinu s Luterovom iz 1517.,³ engleskom iz 1640., Deklaracijom o nezavisnosti Sjedinjenih Američkih Država iz 1776., Francuskom revolucijom 1789. i Oktobarskom revolucijom u Rusiji 1917.⁴ godine. Ukratko, budući da je ona u zapadnu kulturu unijela važnu i dugotrajnu promjenu, Berman smatra Grgurovu reformu pravom revolucijom. Da bi Crkvu učinio neovisnom o njemačkom caru, o lokalnim vladarima i feudalnoj gospodi, Grgur VII. zapravo je uveo prvi zapadni moderni pravni sustav, *ius novum*, to jest prvi kodeks kanonskog prava.

Najvažnija je točka grgurovske reforme, po Bermanu, i to više negoli pobuna protiv vremenite vlasti i neke pobjede postignute protiv cara, bila njegov juridički doprinos s, među ostalim, glasovitim *Dictatus papae* iz 1074.-1075.⁵ Grgurovska je reforma zapravo po prvi put u srednjovjekovnom zapadu iznjedrila ideju “pravne države”, to jest države koja se ne temelji na autoritetu i vojnoj sili vladara, na legitimnosti neke dinastije ili savezu vjernosti između vladara i njegovih vazala, nego na pravu koje je proglašeno i priznato kao jedini istinski temelj javnog života. Drugim riječima, država više nije utemeljena na moći vladara, nego na pravu koje je viđeno kao istinski jamac

² Usp. H. J. BERMAN, *Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition*, Harvard University Press, Cambridge [MA] 1983. [U svom tekstu autor članka citira talijanski prijevod: H. J. BERMAN, *Diritto e rivoluzione. Le origini della tradizione giuridica occidentale*, Il Mulino, Bologna 1998., pa se brojevi stranica navedeni u članku odnose na talijansko izdanje. Op.prev]

³ H. J. BERMAN, *Law and Revolution. The Impact of the Protestant Reformations on the Western Legal Tradition*, Harvard University Press, Cambridge [MA] 2004.

⁴ H. J. BERMAN, *Justice in the U.S.S.R.. An Interpretation of the Soviet Law*, Harvard University Press, Cambridge [MA] ²1963.

⁵ Naš je jedini cilj analizirati neke pravne aspekte grgurovske reforme.

pravde i jednakosti. Tako je rođena prva moderna “pravna država” i, paradoksalno, bila je to crkvena država.

Dodajmo još jedan važan element. Revolucije koje su se dogodile počevši od XVI. stoljeća bile su velikom dijelom, na ovaj ili onaj način, usmjerene protiv Crkve. Američka revolucija jedan je od rijetkih izuzetaka. Ipak, te iste revolucije ugradile se u svoje svjetovno pravo veliki dio kanonskog prava. Stoga “valja imati na umu da je veliki broj konstitutivnih elemenata tih [srednjovjekovnih crkvenih i svjetovnih pravnih] sustava na koncu, pod pritiskom nacionalnih revolucija, završio u svjetovnom pravu svih europskih naroda” (str. 49). Moderni pravni sustavi očito su svjetovni sustavi i bitno je to priznati; međutim, isto je tako važno podsjetiti da brojni njegovi elementi potječu iz crkvenog, to jest, kanonskoga prava.⁶

II. PRAVNIČKI KORIJENI GRGUROVSKE REFORME

Grgurovska je reforma zanimljiva s različitih aspekata. Ovdje ćemo se s Bermanom, ograničiti na problem njezinih pravnih korijena. Prvom izvoru grgurovske reforme – rimskom pravu – ponovno je vraćena čast u doba sukoba između papinstva i carstva. U tom kontekstu osnovano je 1119. Bolonjsko sveučilište, čiji je prvi fakultet bio baš pravni. Otada se pravo počinje lučiti od političke moći i religije da bi steklo samostalnu egzistenciju. Polazište zanimanja za pravo bilo je, što je neobično, otkriće jednoga starog rukopisa u jednoj biblioteci u Pizi, a koji je sadržavao čitavu zbirku rimskog prava sastavljenu za vrijeme cara Justinijana oko 534.⁷ Rukopis je najprije stigao u Amalfi, odakle su ga Pizani odnijeli sa sobom poslije jedne od dviju pljenidbi grada 1135. ili 1137. Otkriven u Pizi oko 1180. odnesen je pak 1406. u Firencu nakon što je ova

⁶ O tome usp. L. LOMBARDI – G. DILCHER (izd.), *Cristianesimo, secolarizzazione e diritto moderno*, Giuffrè-Nomos, Milano-Baden Baden 1981.

⁷ Usp. među ostalima G. PACE, “Iterum homines quaerebant de legibus’. Una nota sulla riemersione dei ‘Digesti’ nel medioevo”, u *Rivista Internazionale del Diritto Comune* 3 (1992.), 221-229. Otkriće ovoga rukopisa neobično nalikuje na tekst 2 Kr 22 koji pripovijeda o sretnom otkriću jednog primjerka „Mojsijevo zakona“ u jeruzalemskom hramu. To otkriće postalo je polaznom točkom Jošijine reforme (2 Kr 23); ima dobrih razloga koji navode na pomisao da je knjiga o koji se tu radi zapravo jedna stara verzija Ponovljenog Zakona.

pobijedila svoju protivnicu. Sada se kao *codex florentinus olim pisanus* čuva u Laurentinskoj Biblioteci.

Otkriće je imalo zamjetan učinak, jer je ugled Rimskoga Carstva ostao netaknut za cijeloga srednjega vijeka. Stoga su, kako pravници, tako i vladari i gospoda, rimsko pravo smatrali pravom *par excellence*, te ono nipošto nije bilo kao neka relikvija iz prošlosti, nego radije pravo valjano za sva vremena i za sve narode. Uloga rimskoga prava u pravnom svijetu mogla bi se usporediti s ulogom Biblije u svijetu religije ili s djelima Platona, a potom Aristotela u svijetu filozofije (usp. str. 140). Među pojmovima rimskoga prava koji su imali znatan utjecaj na oblikovanje prava onoga vremena valja navesti bitnu ideju o razlikovanju između osobe i funkcije. Prema rimskom pravu, naime, funkcija se ne poistovjećuje s osobom koja ju obnaša i, stoga, njezino vršenje može biti vremenski ograničeno. Drugi bitni element jest mogućnost primjene istoga prava na različite rase i narode. Rimsko pravo bilo je cement koji je ujedinjavao velik broj naroda u jedno jedino carstvo i zahvaljujući tom pravu funkcionirala je administracija, trgovina i razmjena diljem čitavoga carstva. Na koncu, rimsko je pravo donosilo precizna pravila na svim važnim područjima javnoga i privatnog života, kao što su pravo vlasništva, pravo nasljedovanja, ugovori. Justinijanovi zakoni sadržavali su također i pravila o teologiji, liturgiji i crkvenoj vlasti.

Ipak, rimsko pravo nije bilo jedino. Poslije pada Rimskoga Carstva 476. u Europi je prevladalo germansko pravo. Ono, koje se prije svega prevodi kao „feudalno pravo“, nije jedinstveno, budući da pripada brojnim germanskim populacijama od kojih je svaka posjedovala svoje vlastito pravo: Franci, Langobardi, Burgundi, Angli i Sasi, Vizigoti, Normani itd. Germansko pravo razlikuje se od rimskoga u različitim bitnim točkama, među kojima treba spomenuti sljedeće: 1) germansko se pravo temelji na običajima, a ne na autoritetu zakonodavca;⁸ 2) germansko pravo ne pravi razliku između funkcije i osobe te je, stoga, veliki dio javnih službi nasljedan; 3) germansko pravo, napokon, pridaje veliku važnost osobnim obvezama što objašnjava mjesto koje ima čast zakletve, kolektivna odgovornost, kažnjavanje i pomirenje (usp. str. 235).

⁸ Prema velikom bolonjskom pravniku Irneriju (oko 1050.- 1130.); osim toga, za njega je rimsko pravo koje su načinili suci razumsko (racionalno), dok je germansko pravo „nerazumsko“, jer potječe od bezimenog *ethosa* naroda.

Na koncu, srednjovjekovno kanonsko pravo preuzima neke pojmove biblijskoga prava. Utjecaj jednoga takvoga pravnoga teksta kao što je dekalog jest neporeciv;⁹ no, ima nešto i više. Stručnjaci prije svega inzistiraju na ideji “božanskoga prava” ili “božanskoga zakona”, to jest takvoga zakona koji trebaju poštivati svi na isti način i koji izmiče ljudskom odlučivanju. Usto, taj zakon ima sveopću primjenu, budući da ga je proglasio Stvoritelj svemira. Na koncu, mnogi pojedini biblijski zakoni očito su korišteni u izradi kanonskoga prava.

Ipak je moguće dalji razviti Bermanove intuicije o nekim bitnim točkama biblijskoga prava, koje su, izravno ili neizravno, pridonijele i stvaranju zapadnog prava.

III. BIBLIJSKI KORIJENI NEKIH NAČELA ZAPADNE DEMOKRACIJE¹⁰

Bilo bi, bez sumnje, apsurdno htjeti dokazati kako je zapadna demokracija biblijskoga podrijetla. Kad se govori o političkom sustavu u zakonima Petoknjžja, riječ “demokracija” ne pada na pamet. Radje se govori o “teokraciji”, barem poslije Josipa Flavija.¹¹ Namjera nam je prije svega pokazati kako su neka načela biblijskoga prava na duge staze imala katkada neizravan utjecaj na oblikovanje zapadne demokracije.

To što sami biblijski svijet i njegove političke institucije nisu uvijek bile do temelja vjerne tim načelima sekundarno je pitanje, barem za cilj koji smo postavili. Poznato je da kulture i civilizacije ponekad trebaju mnogo vremena da uvide posljedice nekih tvrdnji ili pravnih načela. Postoji napetost i ponekad goruće protuslovlje između utvrđenoga prava i pravila koja vladaju

⁹ Taj utjecaj ne ograničava se samo na kanonsko pravo. Zakoni zapadno-saksonskoga kralja Alfreda Velikoga (849.-899.) preuzimaju u svom predgovoru deset zapovijedi, budući da potvrđuju valjanost Mojsijevih zakona i nastavljaju sažetkom Djela apostolskih. Mnogo kasnije Calvin će tražiti od Ženevljana da prisegnu kako će obdržavati deset zapovijedi.

¹⁰ Ove smo točke opširnije razradili u druge dvije studije: J. L. SKA, “La coscienza, la legge e lo Spirito”, u: *Coscienza cristiana e nuove responsabilità della Politica. Atti dell'incontro di studio: Camaldoli, 29-30 giugno- 1 luglio 2001*, u: *Il regno* 37(2002.), 4-2 (ponovno tiskano u L. PREZZI (izd.), *Non passare oltre. I cristiani e la vita pubblica in Italia e in Europa*, EDB, Bologna 2002., 19-33); ISTI, “Le droit d'Israël dans l'Ancien Testament”, u F. MIES (izd.), *Bible et droit. L'esprit des lois*, Presses Universitaires-Lessius, Namur-Bruxelles 2001., 9-43.

¹¹ Usp. JOSIP FLAVIJE, *Contra Apionem* 2,165. Usp. J. M. CARRIÈRE, *Théorie du politique dans le Deutéronome*, Peter Lang, Frankfurt a.M. 2001., 22-40.

konkretnim svakidašnjim životom. Uostalom, neporecivo je da je veliki broj prije spomenutih revolucija pošao od utvrđivanja nekih temeljnih prava koja nisu bila dovoljno poštivana od vladajućih dotičnoga doba.

1. LJUDSKO DOSTOJANSTVO, SVEOPĆA POVLASTICA

Jedno od prvih pravnih načela utvrđenih u SZ-u jest ljudsko dostojanstvo, jednako za sve članove ljudskoga roda. Ta tvrdnja sadržana je u prvom izvještaju o stvaranju: "Načinimo čovjeka na svoju sliku, sebi slična" (Post 1,26).¹² Sigurno je ovdje beskorisno raspravljati o točnom značenju upotrebljenih termina, no jednu važnu pojedinost treba podcrtati. Stvaranje ljudskoga roda, naime, razlikuje se u jednoj bitnoj točki od stvaranja ostalih živih bića; sva su druga bića stvorena svako "prema svojoj vrsti", dok to nije slučaj s ljudskim rodом. Jasnije rečeno: postoji samo jedna "ljudska vrsta", i to isključuje svaki oblik rasizma. Istina je da SZ snažno ističe izabranje Izraela i njegov poseban poziv. Neki tekstovi čak tvrde da će Izrael uživati viši položaj od svih drugih naroda (Pnz 26,19; 28,1). Ipak, iz perspektive izvještaja o stvaranju, sva su ljudska bića stvorena od Boga jednaka u dostojanstvu, premda bi neki drugi tekstovi koji govore o Izraelskom narodu, izabranom od samoga Boga u kasnijoj fazi povijesti spasenja, barem pod nekim sigurnim aspektima tu temeljnu datost mogli staviti na raspravu.

2. SLOBODA

Drugi pravni element snažno potvrđen u SZ-u jest načelo slobode. Bog Izraelov, to ne treba zaboraviti, odlučio se ovako predstaviti: "Ja sam Gospodin, Bog tvoj, koji sam te izveo iz zemlje egipatske, iz kuće ropstva".¹³ Početno iskustvo Izraela kao naroda jest iskustvo izlaska. To je trenutak u kojem Izrael postaje "narod" i stječe status nacije. To iskustvo je oslobođenje iz ropstva, i na tome treba inzistirati: Bog Izraelov objavljuje se

¹² Vidi prije svega W. GROSS, "Die Gottesebenbidlichkeit des Menschen nach Gen 1,26-27 in der Diskussion der letzten Jahrzehnte", u *Biblische Notizen* 68 (1993.), 35-58; G. A. JÓNSSON, *The Image of God. Genesis 1,26-28 in a Century Old Testament Research*, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1988.

¹³ Izl 20,2; 32,11; Lev 11,45; 19,36; 22,33; 25,38.42.55; 26,13.45; Pnz 1,27;5,6; 6,12; 8,14; Jer 2,6.

svomu narodu prvi put kao “osloboditelj”. Ta je istina sjajno prikazana u pripovijesti o Mojsijevom pozivu (Izl 3-4), teškom i dosta raspravljanom tekstu. No, u jednome je pripovijest jasna: Bog objavljuje svoje ime Mojsiju i njegovom narodu u trenutku u kojem obećava da će osloboditi narod iz ropstva u Egiptu. Njegovo ime ostaje zauvijek povezano s tim događajem. Postoji dakle jedna sasvim posebna veza između Izraelovog Boga i iskustva oslobođenja.¹⁴ Sveti će Pavao reći nešto slično u Gal 5,1: “Za slobodu nas Krist oslobodi! Držite se dakle i ne dajte se ponovno u jaram ropstva”. Ili, također, u Rim 8,15: “Ta ne primiste duh robovanja da se opet bojite, nego primiste Duha posinstva u kojem kličemo: ‘Abba! Oče!’”. Ti tekstovi Staroga i Novoga zavjeta snažno potvrđuju da je sloboda bitna datost ljudskog iskustva i da nije moguće sagraditi “ljudski grad” osim na temelju slobode.

Biblijska pripovijest inzistira usto na jednoj temeljnoj točki koja će postati jasnija ako se uspoređi s drugim pripovijestima iste vrste koje govore o rađanju nekog kraljevstva ili carstva. Na starom Bliskom istoku bog stvoritelj uređuje svemir i potom si daje sagraditi hram u koji dolazi da bi u njemu trajno prebivao. Naravno, takav hram gradi se u onom gradu koji ima vlast nad jednim širim područjem ili velikim carstvom (Marduk u Babiloniji, Baal u Ugaritu). U drugim slučajevima, početna pripovijest opisuje ustanovljenje određene dinastije i osvajanja nekog moćnog vladara (Sargon u Akadu, 2334.-2279. pr. Kr.).¹⁵

Tomu nasuprot Biblija uvodi jednu važnu točku: podrijetlo Izraela ne podudara se ni s osnivanjem Jeruzalema ni s osvajanjem Svete zemlje. Izrael nije rođen nakon nekoga građanskoga rata, niti promjenom jednoga režima u korist drugoga. Mojsije nije svrgnuo faraona da bi zaposjeo njegovo prijestolje i uveo u Egiptu neki drugi režim. Izrael izlazi iz Egipta pod Mojsijevim vodstvom da bi išao živjeti u pustinju i rađa se kao narod u pustinji, a ne u Egiptu ili vlastitoj zemlji. A u pustinji mu nedostaje gotovo sve ono što je potrebno za postojanje jednoga naroda, sve osim jedne bitne stvari: slobode. Teško je jače istaknuti koliko je ona neophodna za stvaranje jednoga naroda.

¹⁴ Usp. J. L. Ska, “L’esodo, il nome di Dio e la storia d’Israele”, *Leggere la storia come salvezza*, EDB, Bologna 2001., 11-26.

¹⁵ Usp. tekst “Sargonovog ljetopisa” u *Ancient Near Eastern Texts Relating the Old Testament*, University Press, Princeton (NJ) 1974., 266-268.

3. PRAVO I ZAKONITOST

Kad je stekao slobodu, Bog svoj narod vodi prema brdu Sinaju gdje proglašava Zakon.¹⁶ To može izgledati čudno, barem u modernom mentaliteu, koji u zakonu vidi kočnicu slobodi, ali ne i u starom svijetu. Izbor nije između “zakona” i “slobode”, nego između “anarhije” i “zakona” ili između “tiranije” i “zakona”. Anarhija je dobro opisana jednom rečenicom koju nalazimo četiri puta pri kraju knjige o Sucima (17,6; 18,1, 19,1; 21,25): “U to vrijeme u Izraelu nije bilo kralja i svatko je radio po miloj volji”. Ta poglavlja knjige o Sucima opisuju nedaće koje je Izrael morao podnijeti u to nemirno doba. Pouka koju treba izvući jednostavna je: da bi se izišlo iz slijepe ulice, treba uvesti monarhiju, koja jedina jamči red.¹⁷

No, vlast vladara na starom Bliskom istoku neograničena je ili je gotovo neograničena (usp. 1 Sam 8,11-18). Izrael, dakle, riskira da prijeđe sa Scile na Haribdu, to jest iz anarhije u tiraniju. I upravo to je teza knjiga o Kraljevima: veliki dio kraljeva osuđeni su zbog zloupotrebe moći i samo su poneki rijetki vladari izmakli takvom negativnom sudu.¹⁸ No, što je mjerilo takvoga suda o kraljevima? Ono je samo jedno, a to je Mojsijev zakon (usp. 1 Kr 2,3). On je stariji od monarhije i njime se može mjeriti vrijednost vladara. Sam izraelski narod osuđen je jer je više volio slijediti zakone drugih narodâ i one koje su “proglasili kraljevi” (2 Kor 17,8), negoli ostati vjeran Mojsijevom zakonu (usp. 2 Kr 17,13). Za te tekstove nema nikakve sumnje o tome da je Mojsijev autoritet mnogo veći od autoriteta kraljeva, i da nema nijedne zajedničke mjere između Mojsijevog zakona i kraljevskih dekreta.

Naime, Izrael kao narod osnovan je u pustinji prije posjedovanja dvaju bitnih elemenata za opstojnost jednoga naroda u staro doba: teritorij i vlastiti vladari. U pustinji pak Izrael je slobodan, i Bog mu daje zakon koji je jamstvo slobode, da bi ga sačuvao i od anarhije i od tiranije. Usto, taj zakon

¹⁶ Usp. S. M. PAUL, *Studies in the Book of the Covenant in the Light of Cuneiform and Biblical Law*, Brill, Leiden 1970., 31: “[In the Book of Exodus] Israel is about to become a polity [...] based on law”.

¹⁷ Usp. H.-W. JÜNGLING, *Richter 19 – Ein Plädoyer für das Königtum*, PIB, Roma 1981.

¹⁸ Knjige o Kraljevima 34 puta donose ovu rečenicu: “Kralj X. činio je ono što je zlo u očima Gospodnjim”. Među jedinstvenim iznimkama valja spomenuti neke judejske kraljeve kao što su David, Jošafat, Joaš, Amasja, Azarja, Jošija.

dobrim dijelom zamjenjuje vladara i teritorij. S jedne strane jasno je da vrhovna vlast u Izraelu nije kralj, jer, prema Pnz 17,18-20, on mora svaki dan čitati Zakon. To znači, vrlo jasnim riječima, da je kralj podređen Zakonu, a ne obrnuto. Zakon je važniji i od "teritorija", jer je dan prije osvajanja obećane zemlje. No, ima nešto i više. Zakon definira prave granice Izraela, a to su granice ponašanja. Član je naroda onaj tko opslužuje Zakon i obrnuto, tko ga ne opslužuje isključen je iz naroda. Zakon je, dakle, više nego pripadnost određenom teritoriju čimbenik koji definira identitet Izraelca; drugim riječima, on je njegova prava "domovina".

Ova razmišljanja navode nas da ustvrdimo kako biblijski zakon sadrži jedno, uostalom poznato, a uvijek temeljno, pravno načelo o "zakonitosti" i "pravu". Vrlo jednostavno rečeno, izraelski narod snažno potvrđuje da stanovita pravna načela trebaju poštivati svi, također i oni moćniji i bogatiji. U Izraelu nitko nema pravo postaviti se iznad ili izvan Zakona; niti ima pravo promijeniti ga u vlastiti korist ili vlastiti interes, jer on dolazi od samoga Boga. Ta tvrdnja o božanskom podrijetlu Zakona u Izraelu ima za posljedicu to da je on zaštićen od ljudske samovolje.

Ideja o "božanskom zakonu", transcendentnom i nepodvrgnutom ljudskoj samovolji, u temelju je Države prava koju je htio Grgur VII. Ona se nalazi u nekim dokumentima koji su izravno ili neizravno nadahnuti grgurovskom reformom, kao što su *Magna Charta Libertatum* iz 1215. nametnuta engleskom kralju Ivanu Bez Zemlje, *Zlatna Bula* iz 1222. koju je potpisao ugarski kralj Andrija II., *Statut u korist knezova* iz 1232. koji je proglasio njemački car Fridrik II. Isto načelo stoji u izvorištu *Deklaracije o pravima* iz 1689. koju je prihvatio Vilim III. Oranski prije nego je stupio na englesko prijestolje. Postoje nedvojbeno čak i značajne razlike između tih pravnih akata, ali je u podnožju svih jedan te isti element: ideja da je autoritet vladarâ ili upraviteljâ ograničen određenim pravom koje mu je nadređeno.

4. SAVEZ I SPORAZUM

Mojsijev zakon, iako božanskoga podrijetla, nije narodu bio nametnut nego predložen i stupa na snagu tek njegovim pristankom. Biblijsko pravo, prema tome, poznaje pravno načelo "sporazuma". On se prvi put zahtijeva nakon proglašavanja

Zakona na brdu Sinaju, prigodom zaključivanja saveza (Izl 24,3-8), i zahtijevat će se drugi put četrdeset godina poslije, na koncu boravka u pustinji, kad Mojsije bude tražio od naroda da još jednom uđe u savez s Bogom na moapskim poljanama (Pnz 28,69-30,20).¹⁹ Izrael još ne poznaje demokratski sustav u kojemu je narod pozvan, ili izravno ili preko svojih predstavnika, da izradi i potvrdi sve zakone. Ipak, Bog osloboditelj ne želi mu nametnuti zakon bez traženja njegovoga pristanka. Bog koji oslobađa svoj narod daje mu također i slobodu da prihvati zakon koji mu daje.²⁰ Postoji u tom pogledu također jedna vrlo važna razlika između saveza koji Bog sklapa s izraelskim narodom i savezâ koje poznajemo preko dokumenata starog Bliskog istoka. U ovom posljednjem slučaju, savezi se sklapaju međusobno među vladarima, na primjer između jednoga vladara i jednoga ili više vazala. Narod kao direktni partner saveza nije pozvan. Tomu nasuprot, u Bibliji čitav je narod pozvan da sudjeluje u sklapanju saveza, što ga s pravne točke gledišta čini partnerom saveza.

Knjiga Ponovljenog zakona još više inzistira na tom aspektu. Kad Mojsije saziva čitavu skupštinu na sklapanje saveza ili na čitanje Zakona, pozvani su svi, ne samo uglednici. Na poseban se način to događa prigodom sklapanja saveza na moapskim poljanama (usp. Pnz 29,9-12). Isto je rečeno i za čitanje Zakona koje se treba ponavljati svakih sedam godina (usp. Pnz 31,10-13).

Svi u Izraelu ulaze u savez, a ne samo uglednici i upravitelji, i svi slušaju Zakon, jer su svi pozvani na to da ga opslužuju. Treba naglasiti da je posebnost biblijskoga prava još jasnija kad se ono usporedi s pravom drugih naroda starog Bliskog istoka. U tim starim društvima, naime, postojala je temeljna podjela između upravitelja i podložnika. Više manje, s jedne strane bio je kraljevski dvor i lokalni knezovi koji su predstavljali vladara, a s druge strane masa podložnika. Upravitelji su proglašavali

¹⁹ Za savez u Ponovljenom zakonu usp. N. LOHFINK, „Bund als Vertrag im Deuteronomium“, in *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 107 (1995.), 215-239; i u *Studien zum Deuteronomium und zur deuteronomischen Literatur IV*, katholisches Bibelwerk, Stuttgart 2000., 285-309; E. OTTO, *Das Deuteronomium. Politische Theologie und Rechtsreform in Juda und Assyrien* (BZAW 284), de Gruyter, Berlin 1999., 88-90, 364-378.

²⁰ O savezu u SZ-u usp. D. J. MCCARTHY, *Treaty and Covenant. A Study in Form in the Ancient Oriental Documents and in the Old Testament*, PIB, Roma 1978; također E. OTTO, *Gottes Recht als Menschenrecht. Rechts und literaturhistorische Studien zum Deuteronomium*, Harrassowitz, Wiesbaden 2002., 126-166 (s bibliografijom).

zakone – oni “stvaraju zakon” – a podložnici ga obdržavaju. Bezuspješno je primjerice u mezopotamijskim kodeksima tražiti neki zakon o vladarima i uglednicima. Vladari nisu nikada “podložni” zakonu, sigurno ne kao podanici.

Nasuprot tomu, izraelsko pravo u biti ne poznaje takvu razliku, budući da crta razgraničenja ne prolazi između upravitelja i podanika unutar naroda, nego između, s jedne strane, Boga, i s druge strane, čitavoga naroda. Bog je onaj koji proglašava Zakon i on je onaj koji predlaže savez. Narod sluša i obećava da će opsluživati Zakon, te čitav narod ulazi u savez. Ne postoji, dakle, barem na ovoj razini, nikakva bitna klasna razlika unutar naroda. Svi, i uglednici i ostali, nalaze se na istoj strani. Čak su i useljenici pozvani na aktivno sudjelovanje u dva gore navedena teksta (Pnz 29,10; 31,12). Teško je ne vidjeti ovdje potvrdu jednakosti svih pred zakonom.²¹ To načelo nije zasigurno u potpunosti poštivano i lako je pronaći više od jednoga zakona ili zgone u kojoj se, na primjer, spominje prisutnost robova. Ipak, temeljno i načelno izraelski zakon trebao je biti jednak za sve.

Na koncu, Izrael ne sklapa savez s nekim vladarom, nego sa svojim Bogom.²² Paradoksalno rečeno, Izrael ne sklapa savez “ni s kim”, to jest s nijednom ljudskom silom.²³ Narod je, dakle, pozvan prijeći dugi “negativni put” da bi eliminirao svaki pokušaj saveza s nekom stranom silom. Ne može sklopiti savez ni s kim osim s Bogom, i njegovo preživljavanje potpuno je vezano uz vjernost takvom savezu; to uključuje da ne sklapa savez “ni s kim” u svijetu ljudskih sila.²⁴ Poruka prorokâ obvezuje Izraela da učini taj “mistični skok”, odričući se traženja nekog moćnog saveznika da bi pronašao spasenje u vlastitoj tradiciji, u vlastitim izvorima, i pijući “vodu [...] iz svoga studenca” (Pr 5,15; usp. Iz 8,6-8; Jer 2,13).²⁵ Taj “mistični skok” saveza samo s Bogom ima važne pravne posljedice, jer na mjesto razlike između vladajućih klasa i podanika stavlja razliku između Boga i čovječanstva. Pravo koje dolazi od Boga nije, dakle, ljudskoga podrijetla, nego se načelno primjenjuje na sve i na isti način i ne

²¹ Usp. E. JÜNGEL, „Pluralismo, cristianesimo, democrazia“, u PREZZI (izd.), *Non passare oltre*, 223.

²² Usp. OTTO, *Gottes Recht*, 94-128.

²³ PAUL, *Studies in the Book of the Covenant*, 38.

²⁴ Usp. osobito Izl 23,32-33; 34,12; Pnz 7,2; Suci 2,2.

²⁵ Usp. također Hoš 5,13; 7,11-12; 8,8-9; 12,2; 14,3-4.

može se promijeniti samo kako se to sviđa vladarima i dvorskim službenicima.²⁶

5. ODGOVORNOST²⁷

Iz pravnog načela jednakosti pred zakonom proizlazi i načelo odgovornosti. Svi ulaze u savez, svi obećavaju da će poštivati Zakon, svi su dakle odgovorni za javni red i dobro odvijanje događaja u Izraelu. Problemi nacije nisu rezervirani samo za vladajuću klasu, nego se tiču svih. Biblijsko pravo, s te točke gledišta, prema tome daje veliku važnost "građanskoj svijesti".²⁸ To se očituje prije svega u neobičnoj formulaciji mnogih zakona koji ne sadržavaju nikakvu izričitu sankciju i koji su formulirani u drugom, a ne, kako to obično biva, u trećem, licu. Bit će dosta jedan primjer da stvar bude jasnija:

"Ne krnji prava svome siromahu u njegovoj parnici. Stoj daleko od lažne optužbe; ne ubijaj nedužna i pravedna, jer ja zlikovcu ne praštam. Ne primaj mita, jer mito zasljepljuje i one koji najjasnije gledaju i upropašćuje pravo pravednika. Ne ugnjetavaj pridošlicu! Tâ znate kako je pridošlici; i sami ste bili pridošlice u zemlji egipatskoj." (Izl 23,6-9).

Takvi zakoni imaju prizvuk savjetâ koje nalazimo više u mudrosnim knjigama, nego u zakonskim kodeksima, kao što su npr. mezopotamijski. Uostalom, Zakon radije sadrži neko objašnjenje negoli sankciju. "Ja zlikovcu ne praštam"; "i sami ste bili pridošlice u zemlji egipatskoj". Takve rečenice nisu izolirani slučaj, što znači da Zakon radije odgaja i uvjerava negoli prisiljava. Istina je da pritisak društva igra važnu ulogu u svijetu u kojem su "čast" i "sramota" bitne vrednote.²⁹ Kontrola društva također je vrlo važna i lakša kad većina stanovništva živi u malim selima ili gradićima. Ipak, vrijedi se još zaustaviti na vrednotama koje se ističu u zakonskim tekstovima. Temeljno slaganje oko stanovitog broja prava i vrednota koje su svi voljni poštivati bitno je za dobro "funkcioniranje" jedne nacije. U biblijskom jeziku to temeljno slaganje opisano je kao "zakon upisan u srce" (Jer 31,33). Srce je, naime, u Bibliji sjedište

²⁶ Usp. OTTO, *Das Deuteronomium*, 364-378.

²⁷ Usp. P. MAHON, "Responsabilité", u *DBS X.*, stupci 357-365.

²⁸ Usp. PAUL, *Studies in the Book of the Covenant*, 37-40.

²⁹ O tome usp. J. G. PERISTIANY (izd.), *Honor and Shame: The Values of Mediterranean Society*, University Press, Chicago 1974.

razuma i odlučivanja.³⁰ Ako je Zakon upisan u srcima, svatko bi, u Izraelu, trebao biti svjestan svojih prava i svojih dužnosti te bi trebao djelovati više prema svom unutarnjem uvjerenju negoli prema vanjskoj prisili.

6. POSLJEDNJI SUD I OSOBNA ODGOVORNOST

Osim spomenutih elemenata, korisno je reći nešto o slici ili metafori koja je imala znatan utjecaj na zapadnu pravnu tradiciju za vrijeme srednjega vijeka: to jest o slici posljednjeg suda. Preuzimamo ovdje još jednom misao koju je razvio Berman (usp. str. 176-185). Prema tom autoru, teologija jedanaestoga i dvanaestoga stoljeća imala je vrlo zanimljive razvoje. Uz ideju sveopćeg suda, kako je opisano u Pismima,³¹ povezana je ideja jednog sveopćeg prava i božanskog zakona koji važi za sve narode i sve pojedince. Svi će biti suđeni po istim mjerilima jer “Bog nije pristran” (Pnz 10,17; Dj 10,34; Rim 2,11). Ipak, taj posljednji i sveopći sud nije jedini, nego je, prema srednjovjekovnim teolozima, anticipiran u pojedinačnom sudu koji slijedi neposredno nakon smrti. Svatko se nalazi pred Bogom u trenutku smrti kako bi odgovarao za sva svoja vlastita djela. Naravno, nemoguće je razviti sve posljedice takve ideje na zapadnu pravnu svijest, ali je korisno primijetiti da je ona prije nego je u sekulariziranoj formi prešla u moderno zakonodavstvo, rođena u svijetu teologije. Gleda li se izblizega, zapravo je isti princip po kojemu svatko odgovara za svoja djela pred pravosuđem vlastite zemlje, i, ako treba, pred međunarodnim sudovima, kao što će svatko biti odgovoran pred Bogom u trenutku smrti.

Opis čistilišta ili pakla u Danteovoj *Božanstvenoj komediji* donosi jednu od najljepših ilustracija te srednjovjekovne teologije. Gospodari ovoga svijeta, vladari, kraljevi i carevi, crkveni knezovi, pape i biskupi, kao i običan narod, zanatlije i sluge, svi su suđeni na isti način i po istim mjerilima. Po tom teološkom nauku ne postoji neka “pravda na mjeru” za moćne i povlaštene, te svjetovno pravo, kada potvrđuje jednakost svih pred zakonom, prevodi tu teološku istinu u pravne i svjetovne termine. Naime, da kažemo riječima samoga Bermana “budući da se sveopći sud

³⁰ Usp., među ostalim, Pnz 29,3; Iz 6,10.

³¹ Usp. Ps 67,5; 82,8; 96,11-13; 98,7-9; Iz 2,4; 26,20-27,1; 33,10-16; Job 4,1-3; Am 5,18; Mih 4,3; Sof 1,14-18; 3,8; Mal 3,19-21.

smatrao jednom velikom kozmičkom demokracijom, čistilište je bilo primjer jedne velike kršćanske demokracije” (str. 183).

Treba, međutim, razlikovati nauk “suda” od ideje koja je zajednička mnogim kulturama, to jest od jednakosti svih pred smrću.³² Ideja “posljednjeg suda” ili “pojedinačnog suda” nije u svojoj srži vezana uz razmišljanje o ljudskom stanju kao takvom, budući da podrazumijeva to da postoji stanovito izvršavanje “pravde” u svijetu smrti. Smrt zasigurno na isti način dotiče i moćne i ponizne, i bogate i siromašne; sud, naprotiv, ustanovljuje bitnu razliku koje traje “zauvijek” na temelju mjerila koja dolaze iz javnog i privatnog morala. U smrti se očituju prave razlike, to jest one koje omogućuju definitivno razlikovanje “pravednika” od “zločinaca”. Sloboda i odgovornost dva su nerazrješivo ujedinjena elementa kad Biblija govori o sudu. Ako su to i u zapadnom pravu, onda je to tako zahvaljujući dijelom i srednjovjekovnoj teologiji.

Na koncu, valja primijetiti da pojmovi sveopćeg i pojedinačnog suda imaju za posljedicu to da se u život uvodi element reda i razbora. Egzistencija nije u potpunosti podložna slijepim i proizvoljnim silama. Konačna sudbina svakoga vezana je, naprotiv, uz jednu odluku donesenu na temelju modela ponašanja, preciznih pravila i kriterija, koji su poznati svima. Grijeh, u tom pogledu, nije samo neka vrsta “bolesti duše”, nego postaje slobodnim činom, “krivicom” za koju počinitelj mora odgovarati pred Bogom, “sucem” i “zakonodavcem” svemira.

Bilo bi predugo ispitivati u detalje kojim su se putovima ta načela biblijskog prava uspostavila na zapadu, počevši ponajviše od grgurovske reforme; no, držimo da je bilo korisno pokazati kako mnoge bitne ideje zapadnog prava imaju biblijsko podrijetlo ili ih, u najmanju ruku, Biblija pojačava.³³ Biblijsko je pravo dalo dodatni autoritet nekim načelima koja su dolazila iz rimskoga i staroga germanskog prava. Zato možemo reći s E. Ottom kako se kolijevka zapadne demokracije ne treba tražiti samo u Ateni, nego i u Jeruzalemu.³⁴

Preveo: *Domagoj Runje*

³² U Bibliji usp. npr. Prop 2,14-15; 4,19-21; Ps 49,13.21.

³³ A. DE TOCQUEVILLE, da navedemo barem jedan primjer, analizirao je utjecaj religijskih uvjerenja na američku demokraciju u *De la démocratie américaine* (1835.-1840.); usp. A. DE TOCQUEVILLE, *Democracy in America*, University of Chicago Press, Chicago-London 2000., 275-288.

³⁴ E. OTTO, *Das Deuteronomium*, 378.